

Stinas

artiklar 20

INNEHÅLL

- 3 Vågor
- 4-7 Sköldpaddor
- 8 Visste du att...? om rävar
- 9-11 Antiken
- 12-15 Medeltiden
- 16-21 Kalmarunionen
- 22-26 Ståndsriksdagen
- 27 Uppfinningsvärldsmästare
- 28 Norden och Skandinavien är inte samma sak
500 år som en fri och självständig nation
- 29 Nationaldagens tillkomst och som helgdag
- 30-33 Betygssystem
- 34 Färgblindhetsglasögon
- 35 Hjälpmedelsutveckling

Hur skapas vågor?

Vindar

Om man ska kunna förklara varför vågor skapas kan det vara bra att först veta hur vindar uppstår.

Det sker genom tryckskillnader som beror på temperaturskillnader i luften. D.v.s. luften vill röra sig till platser där det är minst tryck, där det finns mest plats för alla luftmolekyler. Varm luft har nämligen mer rörelseenergi än kall luft.

Detta gör att molekylerna rör sig mer och vill därmed ta upp en större plats. Varm luft får alltså ett högre tryck än kall luft eftersom volymen kommer vara den samma. Detta gör då att den varma luften vill förflytta sig till platser där den har mer plats så att lufttrycket kan återgå till det normala. Då den varma luften förflyttar sig bort mot platser med mer ledig yta kommer platsen där den varma luften var bli tom och tas över av kall luft, detta då naturen alltid strävar efter oordning. Då luftmolekylerna rör sig kommer vindar bildas.

Majoriteten av all varm luft bildas vid ekvatorn, eftersom det är där det är varmast på jorden.

Denna luft förflyttas sedan i vindar.

Eftersom jorden roterar runt sin egen axel kommer vindarna blåsa i en viss vinkel.

Vågor

Eftersom jorden är väldigt varm på vissa platser och kall på andra kommer luftmolekylerna att behöva förflytta sig långt för att hitta ledigt utrymme.

När luftmolekylerna och vattenmolekylerna kolliderar kommer en del av luftmolekylerna överföra en del av sin energi till vattenmolekylerna. Detta ger vattenmolekylerna mer rörelseenergi. Vattnet blir då både varmare och vågor uppstår.

Vita gäss

Skum på vågtopparna på hav eller sjöar. De uppstår när hög vindstyrka bryter vågorna. Enstaka vid god bris (3,4-5,4 m/s=12-19 km/h) och finns överallt vid styv bris (8,0-10,7 m/s = 29-38 km/h).

KÄLLA: hallbarutvecklingen.blogg.se,
dykarna.nu

Sköldpaddor

Sköldpaddor är en ordning inom kräldjuren med en sköld som skyddar mjukdelarna och som består av de 2 underordningarna gömhalssköldpaddor och vändhalssköldpaddor.

Sköldpaddor är kända för att vara långsamma. Mycket p.g.a. de tunga klumpiga skalen som begränsar deras steglängd. Landsköldpaddor har korta, stadiga fötter.

En sköldpaddas skal är format på olika sätt beroende på vilken miljö den lever i.

Vattensköldpaddor har släta skal så att de ska kunna simma snabbare.

Landlevande har piggar på sina skal för att de lättare ska kunna skydda sig mot rovdjur.

Sköldpaddans skal sitter fast på den under hela livet.

Anatomi

Huvud och skal

Ordningen omfattar 260 nu levande arter varav cirka 200 kan dra in sitt huvud i skalet och placeras i underordningen gömhalssköldpaddor. De övriga 60 som inte kan dra in sitt huvud i skalet i underordningen vändhalssköldpaddor.

Sköldpaddor har inga tänder utan en hornsida runt käkbenet som de bearbetar födan med. Skölden, som består av ryggskölden och bukskölden, omger nästan hela kroppen och är uppbyggd av två skikt.

Det inre skiktet består av samman-smälta benplattor bildade av hud som täcks av hornplattor, som är det yttre skalet. Skölden består av en välvd, ryggsköld, och en ganska platt buksköld.

Syreupptagningsförmåga När sköldpaddor saknar syre övergår de till en ämnesomsättningsprocess som inte kräver syre under bildning av mjölk-syra. Detta sker mest under vinterhalvåret. Den låga ämnesomsättningen skapar mindre mjölksyra, som ändå har kapacitet att samlas i kroppsvätskorna. För att sköldpaddan ska klara sig utan syre krävs att den gör sig av med mjölksyran.

Skalets skelett spelar då en väldigt viktig roll.

Sköldpaddans blod håller sig med hjälp av olika komplicerade processer på en rimlig surhetsgrad. Det gör att den överlever utan syre under vinterhalvåret och kan bli aktiv igen när våren närmar sig.

Matsmältningssystem

Sköldpaddor har inga tänder. De har istället väldigt kraftiga och starka käkar. Munnen kallas för näbb. Käkarna är klädda med en hornsida.

Sköldpaddor har en relativt liten mage som inte tänjer sig nämnvärt. Det gör att de äter ofta och små portioner istället för mycket under få tillfällen.

Blindtarmen och tjocktarmen är ut-tänjda till rymliga jäskammare och fyller en stor del av buktrymmet.

I dessa kammare sker sedan en mycket effektiv jäsning som gör att sköldpaddan kan ta vara på fibrerna i födan.

Om inte födan innehåller tillräckligt mycket fibrer blir jäsningen felaktig och resultatet blir en förkortad matsmältning. Sköldpaddan förlorar då vätska och risken för diarrésjukdomar ökar.

Sinnen

Sköldpaddor är nästan döva. Deras öron sitter på var sin sida av huvudet. Öronen är egentligen bara två hål in i huvudet som täcks av ett stort fjäll.

Sköldpaddorna har ögonen på sidan av huvudet. Det gör att de har ca 300 graders synfält, alltså nästan ett helt varv.

Nackdelen med det är att de inte kan se vad som händer precis framför näbben.

Luktsinnet är väldigt viktigt för sköldpaddan. Den har en extremt känslig näbb och kan orientera sig med hjälp av lukter. Blinda sköldpaddor kan t. ex. hitta mat med hjälp av det och gravida honor kan hitta perfekta boplatser.

Sköldpaddor har bra balanssinne. Det är viktigt för dem när de t. ex. gräver och inte kan använda de andra sinnen för att veta om de gräver åt rätt håll. Håller man i en sköldpadda framför sig med huvudet mot sig och gungar den sakta fram och tillbaka ser man att huvudet alltid hålls rakt.

Nervsystem

Ryggradsdjur och reptilers nervsystem är uppbyggda på samma sätt. Sköldpaddor har precis som alla andra reptiler en hjärna, ryggmärgsnerv, nerver som leder ifrån antingen hjärnan eller ryggmärgen och känselorgan.

Sköldpaddor har i jämförelse med däggdjur en mindre hjärna i förhållande till kroppsvolym.

Fåglar och däggdjur är generellt sett intelligentare än reptiler. Den äldsta delen av människans hjärna, som agerar instinktivt, kallas för reptilhjärnan. Ordet syftar på att hjärnstammen liknar en reptils hjärna och dessutom anses det att den inte ha några nyanser. Det handlar bara om vän eller fiende, flykt eller försvar.

Ordet avspeglar uppfattningen om reptiler som enkla, aggressiva (särskilt krokodiler) och styrda av instinkter.

Ekologi

Även om många sköldpaddor lever en stor del av sitt liv under vatten, så andas alla luft och därför måste de simma upp till ytan regelbundet. Men de kan ändå klara sig med den luft de har i ca 3 timmar.

Sköldpaddor gillar att gömma sig under saker.

De lägger ägg som alla andra kräldjur. Men till skillnad från andra så är deras ägg svaga och sega. Äggen blir för det mesta klotlika, men en del blir ovala. Deras äggvita är också vit,

men proteinet kan inte stelna när man kokar äggen. Hos vissa arter bestämmer omgivningens temperatur om äggen ska bli till en hona eller hane. Värme leder till hona och kyla leder till hane. Många ägg lämnas i sandhål och täcks över med sand, varefter honan väntar på att äggen ska kläckas på egen hand. Hon tar inte hand om ungarna, de får klara sig själva.

Havssköldpaddor lägger också sina ägg på torra, sandiga stränder. Deras fertila ålder är hög och de lägger ägg vart 5:e år.

Nya undersökningar har visat att en sköldpaddas organ inte åldras som andra djurs. Organen hos en 100-årig sköldpadda är nästan oskiljbara från de ungas. Det har inspirerat genetiska forskare att börja kartlägga sköldpaddans arvsmassa för gener som ger ett långt liv.

Rörelse

Sköldpaddorna som är både land- och vattenlevande har vanligtvis liknande ben som de landlevande, förutom att fötterna har simhud och oftast långa klor. De simmar med alla fyra fötter på ett sätt som liknar hundsim, d.v.s. att de växelvis paddlar med fötterna på vänster och höger sida av kroppen. Små sköldpaddor tenderar att simma mer än större och de mycket stora arterna, simmar knappt alls, utan föredrar att gå längs botten.

Klorna används för klättring.

Havssköldpaddor lever till största delen i vatten och deras ben är omvandlade till simfötter. De simmar med hjälp av upp-och-ner rörelser med de främre simfötterna medan de bakre fötterna används som roder. Jämfört med sötvattenssköldpaddor, så har havssköldpaddor mycket begränsad rörlighet på land, bortsett från de nykläckta ungas färd från boet till havet så lämnar normalt havssköldpaddor aldrig havet. Honorna kommer dock tillbaka upp på land för att lägga ägg och rör sig då mycket långsamt och med stor möda, då de drar sig framåt med simfötterna.

Det finns även en sötvattenssköldpadda, vars fötter har ombildats till simfötter.

Sköldpaddans honor är större än hannarna.

Vid äggläggningen gräver honan en grop i marken och täcker sedan över äggen med sand eller multnande växtämnen. Med undantag från havssköldpaddan är sköldpaddans ägg gjort av ett hårt vitt kalkskal utan fläckar. Äggvitan är grönaktig.

Kläckningen av ägget sker först efter 2-3 månader efter värpning. Ibland händer det att ungs övervintrar i gropen eller till och med i skalet. De kan då ligga där i uppemot ett år innan de lämnar gropen.

Vid kläckningstiden har ungen en s.k. äggtag som många andra kräldjur och fåglar har. Den används för att kunna hacka sönder skalet.

När de lämnar gropen försöker de så fort som möjligt att ta sig till havet utan att något rovdjur hinner ta dem.

Mammorna lämnar ungarna efter ägglossningen.

Utvecklingshistoria

De äldsta fynden av sköldpaddor är cirka 215 miljoner år gamla. De har främst gjorts i Tyskland.

Galapagosköldpadda

Sköldpaddor i kulturen

Berömda sköldpaddor i populärkultur är Skalman i Bamse, Teenage Mutant Ninja Turtles och TV-spelshjälten Marios fiender Koopas.

På engelska har vatten- respektive landsköldpadda helt olika namn. Turtle respektive tortoise. På tyska heter djuret Schildkröte (kröte=padda), på norska skilpadde, på danska skildpadde. Dvs versioner av samma namn som på svenska.

Rekordsköldpaddor

Världens största nu levande landsköldpaddor finns på Galapagosöarna i Stilla Havet, väster om Ecuador. De kan bli upp till 1,3 meter långa och kan väga 200 kilo.

2022 kläcktes för första gången på 75 år världens minsta havssköldpadda på en ö utanför New Orleans i USA. Bastardsköldpaddan blir bara 60 centimeter lång och väger cirka 40 kilo.

Visste du att...?

Textraden "räven sover också nu med svansen under örat" ur Klättermusens vaggvisa stämmer faktiskt. Rävar kan ses göra det.

Till skillnad från sina hunddjursläktingar är rävar inte flockdjur. När de tar hand om sina ungar lever de i små familjer i underjordiska hålor. Annars jagar och sover de ensamma.

Räven har mycket gemensamt med katter. Precis som katten är räven som mest aktiv efter att solen har gått ner. De har vertikala pupiller, som gör det möjligt att se i svagt ljus. Den jagar även på ett liknande sätt som en katt gör, genom förföljelse och kasta sig över sitt byte. Precis som katten har räven även känsliga morrhår och en sträv tunga. De går på tårna likt många kattdjur och har även infällbara klor, så de kan klättra på hustak eller i träd. Vissa rävar sover även i träd, precis som katter kan göra.

Som en guidad missil med inbyggd GPS utnyttjar räven jordens magnetfält för att jaga.

Mamman är överraskande lojal sina valpar...

Rävar får en kull per år, med 1-11 valpar (i genomsnitt 6), som föds blinda och öppnar inte sina ögon förrän efter 9 dagar. Under den tiden stannar de med mamman medan pappan förser dem med mat. De lever med sina föräldrar tills de är 7 månader gamla. Mamman skyddar sina valpar med en överraskande lojalitet.

Lika lekfulla som hundar...

En räv är också oerhört lekfull, och det hör inte alls till ovanligheten att räven leker med andra djur, som exempelvis katter eller hundar. Och precis som hundar älskar de bollar – vilket har blivit ett stort problem på många golfbanor, då golfbollarna stjäls av de leksugna rävarna.

KÄLLA: 10fakta.se

Antiken

Antiken (av latin antiquus, ”fortida”, ”gammaldags”, av ante, ”före”) är en epok i Medelhavsområdets historia.

Den varade från cirka 800 f.Kr. till cirka 500 e.Kr.

Epoken kännetecknas av stort kulturellt inflytande från antakens Grekland och romarriket.

Under antiken formades det klassiska västerländska kulturarvet inom särskilt filosofi, konst, politik, astronomi och matematik.

Kristendomen formades i stor utsträckning under senantiken och modern **empirisk** naturvetenskap uppstod senare.

I södra Europa, men inte nödvändigtvis på andra platser, följdes antiken av en kulturell nedgång; förnyat intresse för antik kultur har därför betecknats som en pånyttfödelse eller renässans. I den europeiska kulturen är antiken intimt förknippad med ordet klassisk i betydelsen traditionell och av bestående värde. Historiskt har det klassiska arvet från Grekland och Rom utgjort en självklar referens inom konst, vetenskap och filosofi.

Historisk översikt

Antiken föregicks av den sena bronsålderskollapsen och några hundra år av kulturellt sönderfall i östra Medelhavsområdet. Antakens start sammanfaller med de olika grekiska och italienska stadsstaternas grundande

och första spridning kring 800–700 f.Kr. Ibland räknas Homeros diktverk från ca 800 f.Kr. som början av antiken.

Även det grekiska alfabetet utvecklades vid denna tid.

Slutet för antiken sätts ofta till Västroms fall år 476 e.Kr. Därefter följer den tidiga medeltiden. En del räknar även senantiken, cirka 300–600 e.Kr., som en egen, separat, epok mellan antiken och medeltiden. Det är då möjligt att placera slutet av antiken antingen till cirka 300 e.Kr. eller 600 e.Kr., beroende på om senantiken inkluderas eller inte.

Antikens Grekland

Perioden 700–480 f.Kr. kännetecknas av stadsstaternas uppkomst och hellensk kolonisering längs Medelhavets och Svarta havets kuster.

Klassisk tid

Åren 480–323 f.Kr. är den period då konst, litteratur och filosofi enligt många når sin höjdpunkt. Stadsstaternas inbördes maktkamp bidrar till att de blir lydstat under Makedonien.

Hellenistisk tid

Den hellenistiska eran 323–30 f.Kr., inleds med Alexander den stores erövring av Persien (nuvarande Iran). Nya stater uppkommer i Alexanders kölvatten – Seleukidiska riket, Ptolemeiska riket och senare stater som t. ex. Pergamon, Baktrien och

Partien. Hellener, makedonier, illyrer och thraker bosätter sig i de erövrade områdena och städer som Antiokia, Seleukia och Alexandria då alla dessa folkgrupper ingick i Alexanders imperium och armé. Den politiska delen av den hellenistiska tiden tar slut i och med att Rom **annekterar** Egypten år 30 f.Kr.

Hellenismen och det hellenistiska språket lever kvar och förblir ”lingua franca”, ett allmänt använt språk, under de följande århundradena.

Antikens Rom Roms kungatid

Enligt myten grundades staden Rom den 21 april 753 f.Kr. av Romulus, den ene av de två bröderna Romulus och Remus, som hade blivit uppfödda av en varginna och sedan vuxit upp hos herden Faustulus. Kungariket Rom upphörde när den romerska republiken bildades genom att Tarquinius Superbus avsattes 509 f.Kr.

Republiken

Den romerska republiken existerade från 500-talet f.Kr. för att sedan gå upp i kejsardömet 27 f.Kr., då Augustus blev kejsare. Ordet republik härstammar just från Rom och då i formen res publica, direktöversatt ”offentlig sak”.

Kejsartiden, Romerska riket

År 27 f.Kr.– 500 e.Kr., Octavianus blir kejsare över romarriket och en 200-årig fred, ”Pax Romana” inleds.

Under 200-talet är riket i kris både finansiellt och administrativt, samtidigt som gränserna hotas i norr och öster. År 395 e.Kr. delas Romarriket i en västlig och östlig del.

Västrom faller år 476 för germanen Odovakar och kejsarmakten lever kvar endast i den östra rikshalvan, med Konstantinopel som huvudstad.

Senantiken

Efter att Västrom slutligen fallit år 476 e.Kr. kvarstod vissa antika institutioner, t. ex. senaten i Rom, under en tid. Samtidigt hade viktiga förändringar skett redan under den sena kejsartiden.

Det är därför vanligt att betrakta senantiken, cirka 300–600 e.Kr, som en separat epok mellan antiken och den tidiga medeltiden.

Senantiken präglas av kristendomens framväxt, städernas nedgång, germanska invasioner och feodalismens gradvisa införande.

Motsvarigheter

Antiken, utan geografisk specificering, avser normalt det inflytelsesrika skede i Greklands och Romarrikets historia som beskrivits ovan.

På svenska används begreppet också i överförd bemärkelse om liknande utvecklingsstadier hos utomeuropeiska kulturer, t. ex. Antika Egypten, Antika Indien och Antika Kina. Detta språkbruk har ingen bred internationell motsvarighet.

På engelska talas istället om Ancient Egypt, India och China (ancient = gammal). Ett alternativt svenskt ord är forntida, men det används även i betydelsen förhistorisk.

Medeltiden

Medeltiden kallas traditionellt en period av Västerlandets historia mellan antiken och modern tid. Medeltiden anses avgränsad från antiken särskilt genom Romerska rikets fall i väst år 476, kristendomens avgörande seger och de stora folkvandringarna. Senare datum används ibland i de yttre delarna av Europa.

Mer tänjbar är medeltidens gräns mot nyare tiden. För Europa som helhet anses 1500 ofta vara slutet på medeltiden. Ibland används händelser som erövring av Konstantinopel av turkarna 1453, Christopher Columbus första resa till Amerika 1492 eller den protestantiska reformationen 1517.

Dagens historiker ser denna tid som den grundläggande perioden för det moderna Europa.

Den medeltida staden fungerade som en samlingsplats på marknadsdagar dit alla bönder kom med sina jordbruksvaror. Det kunde vara bl. a. säd, ägg, mjöl, kött och frukt. Fisk blev medtaget av kustbönderna och skogsbönder hade med sig viltkött. Marknaden höll till på stadens torg och dit kom också handelsmän. De köpte varor för att senare sälja dem vidare för ett högre pris.

Gårdar och små bodar i städerna kunde ägas av adelsmän. Men adeln bodde mest på stora gårdar utanför städerna.

Kost

För de allra flesta människor var bröd den dominerande födan. I Väst- och Sydeuropa bakade man vetebröd medan man i norra och östra Europa istället odlade korn och råg som blev till bröd, gröt eller öl. Man har beräknat att under 1300-talet täcktes 80-90% av kaloribehovet genom bröd.

I lantbruket odlade man också kål, spenat, morötter och lök som komplement till brödet.

Det är också troligt att man under 1300- och 1400-talen åt betydligt mer kött jämfört med följande århundraden.

Försörjning och bank

Treskiftessystemet blev vanligare från 700-talet i Europa och gav större skördar.

Den medeltida försörjningen var till största del baserad på jordbruket. Över 90% av befolkningen var direkt eller indirekt sysselsatta med jordbruk och ekonomin var i hög grad inriktad på självhushållning.

Fram till tidig medeltid var handeln främst lokal eller regional, även om viss långväga handel förekom för att tillfredsställa efterfrågan på lyxvaror, särskilt av kryddor och siden.

Under tidig medeltid var det mesta av norra Europa glest befolkat och jordbruket enkelt.

Boskaphållning var mer dominerande, framförallt i södra Europa och Nordafrika där jordbruket var intensivt.

Befolkningsökning, jordbrukstekniska uppfinningar, politisk stabilisering och en period av gynnsamt klimat med start runt år 1000 bäddade för en intensiv tillväxtperiod.

Förutom införandet av nya jordbruksredskap och metoder som tresäde odlades ny åkermark upp.

Stora delar av t. ex. Lågländerna dikades ur och en omfattande koloniseringsösterut skedde under tyska furstars och kyrkans beskydd.

Den ökade produktionen ledde till att en större del av jordbruket inriktades på export till tätbefolkade områden, framförallt Flandern och de mäktiga stadsstaterna i Italien. Det nyuppväckta stadslivet skapade skrän (organisationer för de borgare i städerna som ägnade sig åt samma yrke) för många yrken, en högre grad av specialisering och ett återinförande av lönearbetet, som i stort sett varit frånvarande i Europa sedan senantikens. Perioden av flera hundra års stadig tillväxt upphörde i mitten på 1300-talet då klimatet försämrades och hela Europa drabbades av den befolkningskollaps som digerdöden hade orsakat.

En enkel form av bankväsende fanns under medeltiden, men var sällan långvarigt och mycket riskfyllt. Att kunna bedriva omfattande låneverksamhet där utlåningen översteg inlåningen var för riskfylld och i många regioner förbjöds sådan praxis.

Likheterna med senare bankverksamhet är i vissa fall slående, men ingen tydlig kontinuitet kan spåras in i modern tid. Utvecklingen av handelsverktyg som hållbara och stabila växlar skedde först runt 1500, och var bland de värdepapper som snart skulle komma att omsättas på börser i städer som Antwerpen och Amsterdam.

Handel

Handeln under tidig medeltid, särskilt i norra Europa, var lågintensiv och i hög grad lokal.

Lyxvaror importerades fortfarande österifrån via Medelhavet, men handel med billigare konsumtionsvaror blev inte vanlig förrän under högmedeltiden. Det fanns två huvudsakliga handelsområden: länder kring Östersjön och Nordsjön samt Medelhavsområdet.

Utbytet mellan dessa två stora handelsområden skedde under 1100-1200-talet i hög grad landvägen, och utbytet av varor mellan nord och syd skapade enorma marknader i Champagne i norra Frankrike. Stora marknader som återkom i regelbundna cykler uppstod och började bli reglerade. Ursprunget till dessa marknader var främst de olika helgonfester som firades i olika regioner.

Dessa marknader avtog i storlek och betydelse på 1300-talet då de mest högintensiva handelszonerna, Flandern och Norditalien, övergick till att i högre grad skeppa varor istället för att använda långsammare och dyrare landtransporter.

Högmedeltiden såg en intensifiering av handel.

Den ledande regionen inom handel under hela medeltiden och långt in på 1500-talet var stadsstaterna i Norditalien där Genua, Florens och inte minst havsrepubliken Venedig var ledande.

Italienska köpmän dominerade den europeiska handeln på Medelhavet och drev de mest avancerade och vidsträckta handelsorganisationerna.

Under högmedeltiden uppstod enklaver (landområden som ligger innanför en stats gränser men som hör till andra stater, eller i sig själv är egna stater) av italienska entreprenörer i hela Europa och verkade som finansierare för furstar och organisatörer av handeln med lyxartiklar. Många andra varor ingick i handeln, men utöver exklusiva kryddor och silkestyger var det handeln med textilier av engelsk ull och även ullen i sig som gav betydande vinster. Handeln mellan Norditalien och England stimulerade båda regionernas ekonomier. När t. ex. fartyg från Genua exporterade engelsk ull fick engelsmännen tillgång till marknader som de själva skulle haft mycket svårt att nå.

Teknik

Många nya uppfinningar och tekniker importerades utifrån under Medeltiden. Kompassen, pappret, krutet och en mängd andra hjälpmedel kom österifrån, medan uppfinningar som väderkvarnen och det mekaniska uret utvecklades eller fulländades i Europa.

Vattenkvarnar kom att bli särskilt nyttiga när de användes till att driva tidigare varianter av stånghammare, sågar och valkningsmaskiner. En av de kanske viktigaste uppfinningarna var dock trycktekniken, vars inverkan på spridning av nya idéer knappast kan övervärderas, och bidrog till en explosionsartad utveckling i pappersindustrin.

Teknikutvecklingen gick ofta hand i hand med utvecklingen av handel. De tätare förbindelserna mellan nord och syd spred bruket av skeppsbyggeri, särskilt under senmedeltiden. Koggen, norra Europas främsta sjötransportmedel, inspirerade t. ex. italienska skeppsbyggare till att bygga förbättrade varianter av den som var skraddarsydd för att ta stora mängder utrymmeskrävande varor som alun till färgning av kläder och ull.

Runt Nederländerna främjades den allt mer ökande fiskenäringen genom byggandet av allt mer specialiserade fiskebåtar med utrustning för konservering ombord. Till lands utvecklades nya typer av vagnar med järnskodda hjul och axlar på upphängningsanordningar som var bättre lämpade för de enkla landsvägarna.

Gruvningen stimulerade till många nya uppfinningar i och med behovet av metaller för maskiner, vapen och myntslagning. Pumpar utvecklades för att föra vatten ur gruvor och man upptäckte tekniker för att utvinna metaller ur annars värdelös malm, något som gjorde att tidigare nedlagda eller olönsamma gruvor kunde öppnas

igen. Tillverkningen av metallredskap ökade under perioden, särskilt produktionen av järn.

Man beräknar att den var upp i runt 60 000 ton per år runt 1500.

KÄLLA: Wikipedia.se, svt.se, medeltidsveckan.se

Moderna spår

Delar av Visby ringmur finns kvar. Det är en stadsmur kring den medeltida delen av Visby på Gotland. Ringmuren är upp till 11 meter hög på sina ställen. Den totala längden är 3,4 kilometer.

Muren har i väsentlig grad bidragit till att Visby utsetts till världsarvstad.

I Visby som hade en central roll under Medeltiden arrangeras sedan 1984 Medeltidsveckan vecka 32 (första eller andra veckan i augusti) varje år. Alltså för 40:e gången i sommar.

Det är Sveriges största historiska festival. Förutom att man klär sig i egensydda medeltidskläder finns marknader, utvalda medeltidskrogar och tornerspel. Några kända och okända gotlänningar (kommunalråd etc.) får vissa roller som kända mäktiga medeltidspersoner som de spelar under veckan.

Sommarlovsmorgon 1997 i 11 avsnitt var "Salve – en medeltidssaga". 1900-talskillen Nils får fel på mobiltelefonen och hamnar i Kalmar 1397.

Erik av Pommern härskade, man pratade konstigt, hade konstiga kläder och åt konstig mat. Salve var deras hälsningsord.

Medeltidsmänniskorna tyckte förstås att Nils från framtiden var konstig.

Kalmarunionen

KÄLLA: Wikipedia, so-rummet.se, Facebook

Erik av Pommern blir kung

1397 samlades aristokratin (styrd av adeln) från Sverige, Norge och Danmark – numera kallat Skandinavien – i Kalmar för att kröna Erik av Pommern (1382-1459) till kung av Danmark och Sverige. Då Erik bara var 15 år vid kröningen samregerade han i början med sin adoptivmor drottning Margareta – kallad Kung Byxlös.

Unionen grundas

Kalmarunionen grundades där och då vid ett möte. Från mötet finns det s k unionsbrevet bevarat.

I unionsbrevet slås fem viktiga principer för unionen fast:

En enda kung ska råda över alla tre rikena. I princip ska unionen vara ett valkungadöme men i första hand bör kungasöner väljas.

Kungen ska styra över varje rike i enlighet med varje rikes egna lagar.

Om något av rikena hotas av krig ska de andra komma till hjälp.

Den som döms som fredlös ska vara det i samtliga rikena.

Vid förhandlingar med andra länder har kungen tillsammans med rådsmedlemmar från varje rike rätt att fatta beslut till allas bästa.

Unionens medlemmar I unionen var även följande länder och öar med:

Finland

Island

Grönland och Färöarna (båda nu tillhörande Danmark),
Orkneyöarna och Shetlandsöarna (båda nu tillhörande Storbritannien).

Unionen var Europas största land till ytan och det största politiska samlade området i Nordens historia.

Regenter

Erik av Pommern var 1396-1439 kung av Sverige (men blev avsatt 2 gånger)

som Erik III kung av Norge 1389-1442

samt som Erik 7. kung av Danmark 1396-1439.

1448-1457 hade Sverige och Danmark varsin kung. Norge hade en riksföreståndare.

Förnyad union

Halmstadmötets överenskommelse om en evig fred mellan Danmark och Sverige kom snabbt på skam och de närmaste åren präglades av ideliga militära sammandrabbningar.

I Sverige kom det att växa fram en opposition mot Karl och i februari 1457 valde han att gå i exil till Danzig (numera polska Gdańsk).

Några veckor senare valde riksrådet ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstierna) och Erik Axelsson (Tott) till riksföreståndare. I slutet av mars 1457 gjorde Kristian anspråk på den svenska kungatronen och att därvid

erkänna alla existerande privilegier och lagar, att den svenska adeln skulle återfå de gods de ägde i Danmark och Norge och att erkänna Sveriges överhöghet över Gotland, Öland och Älvsborg.

Kristian kom till Stockholm i juni och den 2 juli valdes han till Sveriges kung.

I sin kungaförsäkran bekräftade Kristian att tidigare unionsavtal skulle fortsätta gälla.

I januari 1458 möttes de tre rikenas riksråd i Skara och där valde de norska och svenska riksråden Kristians son Hans till tronföljare i Norge och Sverige. Det danska riksrådet hade tidigare gett samma löfte.

Nya skatter ledde till uppror i Sverige 1463-1464 och att Karl åter valdes till svensk kung för en tid under 1464-1465 och 1467-1470.

Förhandlingar om att åter erkänna Kristian som svensk kung ledde ingenstans och denne försökte sätta kraft bakom sina krav på den svenska tronen med militära aktioner i Sverige. Under andra halvan av 1460-talet rådde inbördeskrig mellan Kristians och Karls anhängare.

Efter Karl Knutssons bortgång 1470 valdes Sten Sture d ä, Karl Knutssons halvsystems son, till riksföreståndare. I juni hävdade Kristian sin rätt till den svenska tronen. Den 10 oktober 1471 möttes de två parterna i en militär sammandrabbning, slaget vid Brunkeberg, som Kristian förlorade.

Då blev förhandlingar Kristians enda möjlighet att kunna återfå den svenska kungatronen. De två sidorna möttes för nya förhandlingar i Kalmar 1476, där Sten Sture själv deltog medan Kristian var i Ronneby. I Kalmar var man bland annat överens om en upprorsparagraf med rätt för adeln att under vissa villkor starta uppror mot kungen och att om kungen dör ska de tre rikenas representanter mötas ioch välja ny kung. Frågan om Kristian skulle erkännas som kung gick vidare till riksmötet i Strängnäs sommaren 1476 där man sade nej.

Unionen under Hans

Kristian avled den 21 maj 1481. Sonen Hans hade ju redan valts till tronföljare i både Norge och Sverige men när det norska riksrådet möttes i augusti 1481 visade det sig att det fanns missnöje med Kristians styre.

I augusti 1482 hölls ett nytt unionsmöte i Kalmar, där dock norrmännen inte deltog.

Där kom man överens om ett nytt unionsavtal som byggde på det tidigare mötet i Kalmar 1476 och som band unionskungen genom hårda garantier för aristokratin inflytande.

Med detta nya unionsavtal kunde även det svenska riksrådet ställa sig bakom att åter erkänna unionen mellan de tre rikena.

I Kalmar beslutade man också att mötas på nytt i Halmstad i januari 1483 för att välja unionskung.

När de svenska representanterna kom saknade de fullmakt för att välja kung, men Hans blev ändå vald till kung i Danmark och Norge. Man kom överens om att mötas på nytt i Kalmar 1484.

Då kom man överens om vilka villkor som skulle gälla för Sverige åter skulle gå in i unionen. Avtalet innefattar 50 paragrafer där kungen måste respektera varje rikes lag och sedvänjor, respektera adelns och kyrkans privilegier o.s.v.

Det enda villkoret för att unionen skulle träda i kraft var att Hans skulle komma till Kalmar följande sommar för att där väljas till svensk kung.

Detta möte blev av, men utan Hans. Troligast ansåg han att handfästningens villkor var alltför hårda.

Hans nöjde sig tills vidare med att vara kung över Danmark och Norge. Han hade visserligen tvingats avge en kungaförsäkran som gav stor makt till riksrådet, men som kung såg han till att rekrytera män från lågadeln och borgerskapet till sitt kansli och sin räntekammare eller som fogdar och biskopar.

Den svenske riksföreståndaren Sten Sture hamnade i en konflikt med kyrkan om bl. a. utnämningar till kyrkliga ämbeten och rätten att testamentera kronojord till kyrkan. Det är troligen oppositionen i Sverige som har hjälpt Sten Sture att 1494 få till förhandlingar i Nya Lödöse om att Sverige åter skulle ansluta sig till unionen. Där enades man om att mötas i Kalmar midsommar 1495.

Det svenska riksrådet godkände i augusti 1494 förhandlingsresultatet. Riksdagen i Linköping i mars 1495 godkände också detta men ville inte att Hans skulle väljas till unionskung. Till mötet i Kalmar kom Hans med en dansk delegation men efter att ha väntat 6 veckor på svenskarna reste de hem igen.

Ryssarna hade 1495 anfallit den svenska gränsfästningen Viborg men de svenska trupperna hade kunnat gå till motanfall, bl. a. mot Ingermanland.

Sten Sture ville dock ha fred med Ryssland för att kunna möta det militära hotet från Danmark då Hans hotat att gå till anfall om svenskarna inte kunde garantera att de skulle välja honom till kung. I mars 1497 möttes det svenska riksrådet i Stockholm.

Oppositionen ville avsätta Sten Sture som riksföreståndare men denne vägrade för att han inte var vald av riksrådet utan av Arboga möte 1471 och att endast ett sådant möte kunde avsätta honom. I juni utbröt inbördeskrig men de bönder Sten Sture samlat besegrades av Hans sachsiska legotrupper vid slaget vid Rotebro.

Efter förhandlingar enades parterna den 6 oktober 1497 att Sten Sture skulle avgå som riksföreståndare och att Hans skulle väljas till kung.

Hans valdes den 25 november och kröntes dagen efter i Storkyrkan. I de överläggningar som Hans därefter gjorde med det svenska riksrådet fick han rätt att tillsätta danska och

norska fogdar på sina egna fataburslän. Riksrådet samtyckte också till att Hans son Kristian skulle erkännas som svensk tronföljare.

Sten Sture kompengades med att få hela Åbo stift och Nyköpings län som tjänsteförläning på livstid och valdes också av kungen till hovmästare. Som hovmästare ingick han tillsammans med ärkebiskopen Jakob Ulvsson, Linköpings biskop Henrik Tidemansson och marsken Svante Nilsson (Sture), en kvartett med stora interna motsättningar, i den grupp som skulle styra riket när kungen var utomlands.

Missnöjet med Hans regim spred sig snart, särskilt med hur de danska fogdarna uppträdde och de tidigare fienderna Sten Sture, ärkebiskopen och Svante Nilsson kunde snart förenas i opposition mot kungen. När det svenska riksrådet möttes i juni 1501 krävde rådet att endast svenskar skulle få inneha slotten, trots att riksrådets främsta medlemmar medgett undantag. Kungen vägrade att gå med på det.

I början av augusti möttes sju av riksråden, däribland Sten Sture, Svante Nilsson, Hemming Gadh och den norske riddaren Knut Alvsson (Tre Rosor) i Vadstena där de uppsade tro och lydning till kungen och utropade uppror.

Sten Sture valdes till riksföreståndare.

Stockholms slott belägrades och drottning Kristina tvingades ge upp slottet i maj 1502. I mars 1502

kontrollerade Knut Alvsson Tunsbergshus och Akershus och belägrade Bohus fästning som kontrollerades av Henrik Krummedige.

Kung Hans hade under våren värvat tyska och skotska legotrupper och dessa undsatte Bohus fästning och erövrade sedan Älvsborgs fästning.

Under ledning av Henrik Krummedige kunde Tunsbergshus återerövrats och Akershus belägras. Knut Alvsson kom till Oslo för att inleda förhandlingar med Henrik Krummedige.

Förhandlingarna ägde rum på Krummediges skepp den 18 augusti men trots fri lejd blev Alvsson ihjälslagen. Med hans död var upproret i Norge över.

Drottning Kristina hade tillfångatagits när Stockholm erövrades 1502.

Handelsmännen i Lübeck var angelägna att striderna upphörde och genom deras förmedling kom parterna överens om att släppa drottningen.

Hon överlämnades vid den dansk-svenska gränsen i december 1503 men på vägen tillbaka till Jönköping blev riksföreståndaren Sten Sture sjuk och avled.

Danmark och Sverige möttes i freds-förhandlingar i maj 1504 i Köpenhamn och där kom man överens om att riksråden från de tre rikena skulle mötas i Kalmar i juni 1505 för att lösa oroligheterna genom förhandlingar eller rättegång.

I februari 1505 meddelade det svenska riksrådet det danska att man måste

skjuta på förhandlingarna. Detta brydde sig det danska riksrådet inte om, utan i juni kom Hans till Kalmar med det danska och det norska riksrådet samt Jakob IV av Skottland, Joakim I av Brandenburg, representanter för den tyske kejsaren och några nordtyska städer.

Eftersom svenskarna inte kom till-sattes en domstol av de danska och norska riksråden. Hans anklagade Sten Sture, Svante Nilsson och deras anhängare för majestätsbrott. Domstolen ansåg att de tilltalade var skyldiga och dömde dessa att förlora äran, frihet, privilegier och gods. Domstolen bad den tyske kejsaren att stadfästa domen och att förbjuda alla kristna att driva handel med, förhandla med eller på något sätt stödja de skyldiga.

Det svenska riksrådet protesterade mot domen och förklarade sig vara villigt att förhandla. Parterna möttes i Malmö sommaren 1506 där svenskarna fick välja en av tre alternativ: Åter erkänna Hans som kung, erkänna hans son Kristian som kung eller att betala en årlig tribut.

Mötet avslutades utan något resultat.

Kalmardomen drogs inför domstol i oktober vid det Tysk-romerska rikets kammarrätt där 10 svenskar dömdes som upprorsmakare och alla Sveriges invånare vara bannlysta.

Domen innebar ett förbud för de tyska städerna att handla med Sverige. I augusti 1507 kom en handelsdelegation från Lübeck till Stockholm

för att meddela att handeln nu avbröts samtidigt som man erbjöd sig vara medlare.

1508-1509 rådde vapenvila och förhandlingar skedde mellan parterna.

Genom freden i Köpenhamn den 17 augusti 1509 erkändes Hans principiella rätt till den svenska tronen och svenskarna lovade att betala en årlig tribut på 13 000 mark.

Inom det svenska riksrådet rådde det dock oenighet om freds-avtalet. I maj-juni 1510 möttes riksrådet i Stockholm och beslutade att vägra betala tributen. Kriget utbröt på nytt mellan Danmark och Sverige.

I Sverige fanns det en krigströtthet och rådet uppmanade 1511 Svante Nilsson att avgå. Denne vägrade dock.

Nilssons plötsliga död den 2 januari 1512 gjorde att det fanns förutsättningar att förhandla om fred och i april 1512 slöt parterna fred igen.

Villkoren var att Sverige skulle erkänna Köpenhamnsfreden och att ett nytt unionsmöte skulle hållas sommaren 1513 i Köpenhamn.

Unionen upphör Sverige lämnar unionen

Kung Hans avled i februari 1513 och unionsmötet blev uppskjutet två gånger, till ett möte i Halmstad i februari 1517.

De svenska representanterna vägrade välja mellan att erkänna Kristian II som kung eller att betala en årlig tribut.

Den svenske riksföreståndaren Sten Sture den yngre skadades allvarligt i januari 1520 vid slaget på Åsundens is och dog kort efteråt. En grupp inom det svenska riksrådet inledde förhandlingar med Kristian och den 6 mars 1520 erkändes han som Sveriges kung.

Kristian kröntes i Stockholm i november 1520 och efter tre dagars kröningsfestligheter följde Stockholms blodbad.

Kristian lämnade Sverige i januari 1521. I augusti 1521 valdes Dalarnas hövitsman Gustav Vasa till riksföreståndare i Vadstena rådhus.

I Danmark hotades Kristian av ett adelsuppror där adeln samlats kring hans farbror Fredrik av Holstein. Denne valdes i mars 1523 till ny dansk kung medan Kristian flydde utomlands.

I samband med det kungavalet föreslogs ett nytt unionsmöte för att förnya unionen.

Detta blev inte fallet utan i Sverige valdes Gustav Vasa till kung den 6 juni 1523.

Erik av Pommern

Gustav Vasa

Ståndsriksdagen

Benämningen riksdag

Då jag skrivit om riksdag och regering tidigare borde nästa stycke ha kommit då, men bättre sent än aldrig.

Riksdag betydde från början "riksmöte" (öppningen av riksdagens arbetsår kallas "riksmötets öppnande").

Numera är det den officiella benämningen på parlamenten i Sverige och Finland (finska Eduskunta). I vardagligt tal kallas ibland även riksdagsbyggnaderna för "riksdagen".

I Danmark kallades parlamentet för riksdagen (Rigsdagen) 1849-1953.

I Tyskland har benämningen Reichstag använts. Det är därifrån benämningen härstammar. På medeltida tyska betydde Tag inte bara "dag" utan även "möte" och det tyska verbet tagen används än idag i betydelsen "sammanträda" när det gäller parlament.

Ståndsriksdagen

Ståndsriksdagen eller Rikets ständer (Riksens ständer eller Svea rikets ständer) blev från början av 1600-talet det officiella namnet på riksdagen som institution i Sverige.

Den svenska ståndsriksdagen tillkom under 1400-talet och fanns fram till representationsreformen 1866.

Denna var indelad i fyra stånd: adel, präster, borgare och bönder.

De sammanträdde och röstade var för sig, men sammanhölls av Konungen.

Deras sammanträden, s k riksdagar, varade i början av ståndsriksdagens tid under några veckor och det kunde gå flera år mellan riksdagarna.

Senare bestämdes att riksdag skulle hållas vart tredje år och de blev allt längre. Under frihetstiden (1720-1772) hölls mycket långa riksdagar.

Rikets ständer

Idag anses kallelsen till ett ej genomfört möte i Uppsala 1436 vara första gången alla fyra ständer inbjöds.

Termen stånd (ständer om flera), kom till Sverige genom tyskar i Gustav Vasas tjänst.

Så småningom kom ständerna att vara de fyra samhällsklasser, efter vilka riksdagen blev fördelad.

Även under början av nya tiden medverkade riksdagen framför allt vid politiska kriser – revolutionära förändringar i tronföljden, beslut om krig, politiska rättegångar, för vilka riksdagen uppfattades som normalt forum.

Men den började nu också användas till att stifta lag – första gången i Västerås 1527 (så helt fel på minnet från skolan hade jag, som alltid hävdat att den var först, inte ändå) – och för att pålägga nya skatter – första gången troligen 1544.

Därigenom uppstod frågan om riksdagens kompetens i förhållande till landskapsmenig-heterna, som förut direkt beslutat i dessa ärenden.

Inte nog med att detta avslöjade en tendens att anse de valda riksdagsmännens mandat begränsat av innehållet i deras av valmännen givna fullmakter, utan riksdagarnas beslut underställdes också "stånderna i landsorten" till bekräftelse, något som särskilt Karl IX ansåg behövt.

Men då prästerskapet 1614 under hänvisning till valmännens rätt, tvekade att anta den förändring i landslagen som Hovrättens inrättande innebar, hävdade Gustav II Adolf riksdagens definitiva beslutanderätt och efter denna tid kan riksdagens rätt att medverka till att stifta lagar å folkets vägnar anses vara stadgad.

Ridderskapet och adeln

Det stånd vars sammansättning och verksamhetsformer först organiserades var adeln, genom 1626 års riddarhusordning. Den upprätthöll skyldigheten för varje adelsman att infinna sig vid riksdagarna, en skyldighet som adeln 1597-1602 periodvis lyckats få utbytt mot sändande av representanter, men i överläggningar och beslut på Riddarhuset skulle endast huvudmannen för varje ätt få delta.

Högadeln garanterades ett övervägande inflytande genom omröstning klassvis och ordföranden, den s k lantmarskalken, skulle kungen tillsätta.

Prästeståndet

Riksdagsordningen av 1617 föreskrev, att i första hand ärkebiskopen vid riksdagens öppnande skulle föra ordet för alla de ofrälse stånden och han blev prästeståndets självskrivne talman.

De första allmänna bestämmelserna om de ofrälse ståndens sammansättning gavs genom 1634 års regeringsform: Prästeståndet skulle enligt denna utgöras av biskopar och superintendenter, två representanter för varje domkapitel och en för prästerskapet "av varje tvenne härad" ("varje tvenne" = vartannat).

Borgarståndet

Borgarståndet skulle utgöras av en borgmästare och en rådman eller annan förnäm borgare från varje stad. Hos borgarna fördes ordet vanligen av Stockholms borgmästare. De flesta mindre städer sände dock endast en representant. För många småstäder var även det dyrt och ofta valde man att gå samman med någon grannstad om en gemensam representant.

Bondeståndet

Bondeståndet skulle representeras av en bonde från varje härad. Ingen fick enligt grundlagen regeringsformen (som fortfarande finns) vara riksdagsman, som inte var bofast inom Sveriges och Finlands gamla gränser, men detta tillämpades inte på de genom frederna i Brömsebro och Roskilde vunna landskapen.

Ofta valde dock två angränsande häradar att gå samman om en gemensam representant för att minska kostnaderna för riksdagsmannen.

Bönderna brukade åter utse en bland de sina att tala och svara på rikssalen, dock utan företräde för de övriga ledamöterna.

1644 finns den benämnd som "förespråkare". Först 1689 omnämns förekomsten i bondeståndet av en "talman". En viktig roll i bondeståndet hade sekreteraren, som enligt "Ordningen för ständernas sammanträden" 1617 tillsattes av konungen.

Riksdagsordningar

Under denna period av ständsriksdagar fanns enbart tre stycken riksdagsordningar – 1617, 1723 samt 1810 års – vilket innebär att riksdagarna under en lång period saknade någon mer formell struktur för mötena. I sin struktur och uppbyggnad blir de mer och mer komplicerade i takt med att riksdagen som institution sakta stärker sin ställning.

De avlöstes slutligen av 1866 års riksdagsordning, som var en modern ordning för parlamentet.

Men det tog ett halvsekel till innan riksdagen blev demokratisk i modern mening.

Representationsreformen

Sveriges förste statsminister Louis De Geer stod bakom bakom övergången från den senmedeltida ständsriksdagen till en modern riksdag influerad av det viktorianska brittiska parlamentet: en riksdag med två kammare och en konung som statschef.

Utlösande faktor till omröstningen var att adelsmannen de Geer ställde kung Karl XV inför ultimatum att antingen skaffa fram en ny justitie-

statsminister eller att skriva under förslaget att avskaffa ständsriksdagen.

Innan ständsriksdagen avskaffade sig självt genom beslut av ständen i december 1865 föregicks beslutet av mycket stor debatt för och emot.

Den framväxande borgarklassen i städerna liksom de yrkesgrupper som stod utanför det som traditionellt utgjorde det borgerliga ståndet drev en intensiv kampanj för avskaffande. Även bondeståndet var för.

Motståndet kom från adligt och i viss mån även prästerligt håll, prästerna röstade i regel efter adeln och skulle följa deras utslag i frågan. Det fanns en mental majoritet bland adeln för att avvisa förslaget, men folkmassor som hade samlats utanför Riddarhuspalatset den 7 december 1865 då omröstningen hölls som var för ett avskaffande ledde till att flera adelsmän röstade ja, framför att ta konsekvenserna av ett nej.

I enlighet med tidigare löfte röstade prästerståndet senare för.

Berättigande

Kritiker av ständsriksdagen menar att den inte var representativ för det svenska folket. Representanterna i adels- och prästerstånden var många fler jämfört med borgar- och framförallt bondeståndet.

Med tiden stod dessutom allt större delar av befolkningen att stå utan representation i riksdagen.

Detta gällde grupper som icke jordägande landsortsbor (torpare,

soldater, statare, frälsebönder), bruks- och industriarbetare samt stora delar av den icke adliga medelklassen, såsom ämbetsmännen, lärare, läkare, industrimän, publicister och officerare. De senare yrkes-kategoriernas brist på representation hade fram till 1800-talets början ofta lösts genom att adla familjen för att ge dem representation inom adelsståndet och tillsätta dem på en post.

Men i takt med att kraven på adelskap försvunnit genom 1809 års författning för att få tillträda på en post inom statsförvaltningen och statsväsendets utbyggnad under 1800-talet hade situationen blivit alltmer akut.

Kvinnor hade generellt sett inte rösträtt, även om det förekom under vissa förutsättningar inom borgarståndet.

Bondeståndet hade teoretiskt sett lika stor frihet som de andra, men var utestängt från utskottet där viktiga finans- och utrikes-frågor fattades. Endast tillfälligtvis kallades bönderna dit i konsultfrågor. Bönderna kom på så sätt att påverka inrikes-politiken men hade ingen beslutsrätt i frågor om t. ex. utrikespolitiken, då de var traditionella motståndare till bl. a. skattehöjningar eftersom deras stånd drabbades hårdast av sådana beslut. Jämfört med andra europeiska länder var böndernas ställning i Sverige stark och inslaget av livegna bönder som saknade rösträtt fanns endast regionalt, som i Skåne.

Prästståndet var splittrat och jämförelsevis osynligt, ofta splittrat i sin lojalitet mellan adeln och bönderna.

Som tredje stånd efter bönder och borgare hade de inflytande i sekreta utskottet.

Det är det äldsta av svenska riksdagens utskott och i viss mån förebild för hela riksdagsutskottsväsendet.

Det tillkom först som en ersättning för utskottsmöte, den sidoförm av riksdagen där regeringen kunde förhandla med ständerna om utrikes-frågor. Det första tillsattes 1627.

Inför detta lade regeringen fram sitt utrikesprogram. Utskottet fick lova att hålla vad som sades hemligt ("secret").

Prästståndet hade även stor makt att företräda även bönderna i sina respektive hembygder, men röstade oftast med adeln i viktigare frågor. En viktig anledning för prästerna att hålla sig väl med adeln var att adelsmännen kunde själva tillsätta den präst han ville ha och säga upp den ifall han var missnöjd. Detta gällde givetvis inte i de trakter där det inte fanns adelsmän som tillsatte prästen.

Ett exempel på den splittring som förekom inom detta stånd är omröstningen om ståndsriksdagens avskaffande där prästerna röstade sist – efter bönder, borgare och adel i december 1865 och röstade först efter adelns utslag kommit då de dels ville undvika en intern splittring inom det egna ståndet, dels inte ville pressa på adeln att fatta ett beslut.

Ståndsriksdagen avskaffades med representationsreformen 1866.

Berömda ståndsríksdagar

Det första riksdagsmötet torde vara det i Uppsala 1436, efter Engelbrekt Engelbrektssons död.

Riksdagen 1517 när Sten Sture d.y. och riksråden beslutade om ärkebiskopen Gustav Trolles avsättning.

1527 hölls Reformationsrikdagen, där Gustav Vasa införde protestantismen i Sverige.

1544 hölls en riksdag i Västerås där Sverige blev ett arvkungadöme.

På Riksdagen 1612 genomdrev Axel Oxenstierna privilegier för adeln som fick ensamrätt till högre ämbeten och företrädesrätt till övriga tjänster.

Den första öppna striden i en ståndsríksdag kom på riksdagen 1650.

På riksdagen 1680 beslutades om en stor reduktion.

På riksdagen 1789 beslutades om Förenings och säkerhetsakten som var den första ståndsutjämningen i Sverige.

Den riksdagen är även välkänd då Gustav III utvisade adeln vid en av sammankomsterna.

Ståndsríksdagens sista riksdag hölls 1866.

KÄLLA: Wikipedia

Uppfinningsvärldsmästare

Sverige har flest uppfinningar sett till folkmängd.

Skiftnyckeln (ställbar och kan anpassas till olika dimensioner), skapad 1892 av JP Johansson

Blixtläset fanns redan, men 1914 patenterade svensk-amerikanen Gideon Sundbäck det moderna, med små häkter som klämdes fast i två tygband som sedan kunde sys fast i kläderna med symaskin.

Pacemakern, skapad 1958 av Rune Elmqvist. Dvs den första som opererades in. Tidigare varianter var stora apparater utanför kroppen. På 1980-talet förfinades den tekniskt och ökar automatiskt frekvensen om patienten anstränger sig. 2011 kom en pacemaker som kan anpassa sig till patientens individuella hjärtrytm, synkronisera höger och vänster kammare vid hjärtsvikt och via en dator kan den kommunicera trådlöst med sjukvårdspersonal dygnet runt. 2015 kom den elektrod-fria pacemakern. Den opereras in i höger kammare hos vissa patienter.

Trepunktsbältet (kommer upp ur en rulle på ett ställe, är fäst på ett annat och fästs på ett tredje), skapat 1959 av Nils Bohlin

Rollatorn, skapad 1978 av Aina Wifalk

Norden och Skandinavien är inte samma sak

Norden är Sverige, Norge, Danmark, Finland och Island.

Skandinavien är bara Sverige, Norge och Danmark.

500 år som en fri och självständig nation

Lördagen den 6 juni 1523 valdes Gustav Eriksson Vasa till kung vid riksmötet i Strängnäs i Södermanland, vid Mälarens södra strand.

Den 6 juni 2023 firade Sverige därför 500 år som en fri och självständig nation.

Valet av kung Gustav I innebar det definitiva slutet på Kalmarunionen.

Vårt land gick in i en ny epok som skulle komma att forma den svenska nationalstaten.

Gripsholms slott i Strängnäs är det kungliga slott som mer än något annat förknippas med Gustav Vasa. Slottet byggdes på 1500-talet på hans initiativ.

KÄLLA: Kungahuset på Facebook, SVT, Instagram

JUNI

6

Nationaldagens tillkomst och som helgdag

Den svenska nationaldagen kom till 1893, med inspiration från Norge och Danmark, som hade och fortfarande har sina nationaldagar den 17 maj respektive den 5 juni.

Det fanns flera förslag på tidpunkt för en svensk nationaldag, bl. a. midsommardagen den 24 juni, Gustav Adolfsdagen den 6 november och Karl XII:s dödsdag 30 november.

1893 arrangerade Nordiska museets grundare Artur Hazelius en vårfest på Skansen på Gustafsdagen, den 6 juni. Festen högtidlighöll minnet av Gustav Vasas val till Sveriges kung 1523 och 1809 års författning som skrevs under den 6 juni.

Efter det var dagen inofficiell nationaldag ända fram till 1916, då den blev svenska flaggans dag i almanackan. Det dröjde ända till 1983 innan den 6 juni officiellt blev Sveriges nationaldag. Sedan 2005 är nationaldagen en officiell helgdag.

KÄLLA: nordiskamuseet.se

Betygssystem

Skolbetyg i Sverige har sett olika ut genom åren.

1820-1897

På läroverken fanns en 4-gradig betygsskala där betygen sattes i förhållande till hur väl eleven klarat kursplanen.

- A: Berömlig insikt
- B: Godkänd insikt
- C: Försvärlig insikt
- D: Otillräcklig insikt

Även betyg i uppförande:

- A: Stadgade seder och berömligt uppförande
- B: Jämmt och stadgat uppförande
- C: Oklanderligt uppförande
- D: Lättsinnigt och ostadigt uppförande

1897-1962

I folkskolan fanns en 7-gradig skala av bokstavs-betyg.

De skulle vara kopplade till läroplanen. Infördes 1905 även i läroverken.

Betygsstegen:

- A: Berömlig
- a: Med utmärkt beröm godkänd
- AB: Med beröm godkänd
- Ba: Icke utan beröm godkänd
- B: Godkänd
- BC: Icke fullt godkänd
- C: Underkänd/Otillräcklig
- B?: med tvekan godkänd

... var inte ett officiellt betyg men förekom i utskrivna terminsbetyg. Flitigt använda betyg på prov m.m. var Ba+ och AB? eller AB- etc.

Denna betygsskala användes för studentexamensbetyg i Sverige t.o.m. 1968.

Under den här tiden gavs även betyg i Ordning och Uppförande, där standardbetyget var A medan "nedsatt sedebetyg" oftast gav B i Ordning.

I allvarigare fall kunde man få C i Ordning och B, C eller D i Uppförande. Nedsatt sedebetyg kombinerades i extra allvariga fall (brottslighet eller allvarigare kränkning av skolans regler) med relegering (uteslutning).

För att få fortsätta krävdes godkänt i alla ämnen. Vid höstterminsstarten kunde man göra prov för att bli godkänd i underkända ämnen.

1962-1994

Efter 30 års utredning infördes 1962 i grundskolan och 1966 i gymnasium och fackskola en 5-gradig relativ betygsskala.

Dessutom togs betygen under den här perioden bort från de lägre årskurserna i grundskolan och ersattes av kvartssamtal.

Från 1980-talet gavs betyg endast i årskurs 8 och 9. Avsikten var att betygen för alla landets elever i en viss ämneskurs skulle fördelas så här:

- 5 - 7% Bästa betyg
- 4 - 24%
- 3 - 38%
- 2 - 24%
- 1 - 7% Sämsta betyg

Detta baserades på den kritiserade teorin att elevernas prestationer från många sammanvägda uppgifter för en klass fördelar sig enligt en normalfördelning.

Betygen räknades ut som standardpoäng, med medelvärdet 3,0 och standardavvikelsen 1,0.

För att kunna jämföra alla elever i hela landet, hade grundskolan, gymnasiet och fackskolan prov i vissa ämnen och årskurser.

I övriga ämnen uppmanades lärarna att följa samma betygsfördelning.

Den vanligaste missuppfattningen med de relativa betygen var att poängfördelningen skulle gälla i varje klass. Det kunde också förekomma påståenden som "femmorna är slut", p.g.a. en missuppfattning om hur landsomfattande prov skulle hanteras lokalt.

En följd av övergången från de 7-gradiga bokstavsbetygen till de 5-gradiga sifferbetygen var att Underkänd försvann.

Därmed ändrades också villkoren för att fortsätta till nästa årskurs. Den som i sitt årskursbetyg hade ett betygsmedeltal på 2,3 eller därunder kunde få gå om, om klasskonferensen bestämde det. Konferensen bestämde ofta att eleven kunde börja nästa

årskurs om den gjorde prov i ett eller några ämnen som bestämdes då, med förbättrade resultat.

Med tiden kom betyget 1 (och ofta även 2) att bli underkänt fast det aldrig varit avsikten.

Betygsskalan 1-5 innebar ofta att man på många skolor använde ett informellt betygssystem där lärarna satte + eller - efter betygen.

1994-2011

Efter jämförelsevis kort utredningstid ersattes betygssystemet av ett målrelaterat.

Grundskolan

Det nya betygssystemet infördes samtidigt som läroplanen Lpo 94.

Eleverna i grundskolan fick enligt den betyg från årskurs 8. Skolplikten upphörde vid slutet av läsåret det kalenderår eleven fyller 16 år (i princip årskurs 9).

I årskurs 8 och vid höstterminens slut i årskurs 9 fick eleverna terminsbetyg och vid grundskolans slut slutbetyg, man fick alltså betyg 4 gånger i grundskolan.

Undantaget var elever som gått om eller börjat skolan sent.

Betygsskalan var tregradig – Godkänd (G), Väl godkänd (VG) och Mycket väl godkänd (MVG).

I grundskolan fanns inte, i lagen, betyget icke godkänd (IG) som i gymnasiet. Om en elev inte nådde

målen för slutbetyg utformades ett skriftligt omdöme om kunskaps-utveckling i ämnet (eller ämnesblocket) och bifogades i slutbetyget eller så fick inte eleven G.

Det sistnämnda infördes inför höstterminen 2003. Då infördes även lagen att vissa skolor får bestämma om eleverna ska få betyg i årskurs 3.

Många lärare satte + eller - vid betyget för ett visst moment, men de finns inte med i de officiella betygen.

Gymnasium och Komvux

Ett nytt betygssystem infördes samtidigt som Läroplanen för det frivilliga skolväsendet 1994 (Lpf 94) kom. För de elever som började gymnasiet 1992 och 1993 sattes ”målrelaterade sifferbetyg” som fick viss kritik.

Betygsskalan var 4-gradig med Icke godkänd (IG), Godkänd (G), Väl godkänd (VG) och Mycket väl godkänd (MVG). Kursbetygen sattes i förhållande till målen i kursplanerna och i de nationella kriterierna. 1994–2000 skulle varje skola göra lokala tolkningar av betygskriterierna.

Nationella kriterier för MVG saknades, men i Lp 2000 infördes sådana.

2011–

Med Lgr 11 kom den 6-gradiga betygsskalan A-F.

Det finns kriterier för betygen A, C och E. För betygen B och D gäller att kriterierna för A respektive C ska

vara helt uppfyllda och för B respektive D i stort sett.

Om man inte uppfyller kravet för E ges F. Vid för hög frånvaro sätts inget betyg.

Från höstterminen 2012 infördes betyg från årskurs 6, även för samskolan. I grundsärskolan har man rätt att få betyg från årskurs 6, men detta är frivilligt. I specialsolan däremot sätts betyg från årskurs 7. Det nya betygssystemet och läroplanen gäller fr. o. m. de som gick årskurs 8 läsåret 2011/2012.

6-gradiga betyg infördes även i gymnasiet för årskurs 1 läsåret 2011/12, i enlighet med läroplanen Gy 2011.

Underkänt

I svensk grundskola underkäns betydligt större andel elever än i andra EU-länder, där det kan räcka med att ha deltagit i undervisningen för att vara behörig till gymnasiet.

Underkänt betyg infördes i Sverige under 1990-talet för dem som inte uppfyller kunskapsmålen. Andelen 9:or som fick underkänt eller inget betyg i minst ett ämne var 23,9% 2021 i Sverige. Siffran för EU var i genomsnitt 4,4% 2018.

Andelen icke godkända i matematik, svenska och/eller engelska i Sverige och som därmed inte var behöriga till gymnasiet nationella program var 13,6%. Den högsta andelen i EU.

Dessutom måste man ha godkänt i ytterligare 5 ämnen för yrkesprogram och 9 för högskoleförberedande program.

Risker

Saknad behörighet till gymnasiet medför ökad risk för arbetslöshet, ohälsa eller kriminalitet och att dö i drogmissbruk eller självmord.

Flera forskare vill därför avskaffa betyget Underkänt.

För elever utan behörighet till nationella program erbjuds lovskola och introduktionsprogrammet till gymnasiet (tidigare Individuella programmet, IV).

Universitet och högskolor

Högskolor och universitet i Sverige bestämmer själva vilket betygssystem som ska användas. Vanligast är den 3-gradiga skalan: Väl Godkänt (VG), Godkänt (G) och Underkänt (U).

Vid juridisk fakultet och i ingenjörsutbildningar används ofta t. ex. 3- eller 4-gradiga skalor, t. ex. U/3/4/5 på många ingenjörsutbildningar.

Flera lärosäten har gått över till en 7-gradig skala baserad på betygskriterier.

KÄLLA: Wikipedia

Färgblindhetsglasögon

Hur fungerar de?

Filterglasen omvänder effekterna, som orsakas av saknade eller trasiga tappar i ögats näthinna. Glasen består av 100 st. filter som filtrerar bort vissa ljusvågor och minskar det överflödiga ljuset som orsakar färgblindhet.

Olika behov, olika varianter

Det finns olika slags färgblindhet – röd-grön (vanligast), gul-blå och total. Därför fungerar inte samma slags glasögon för alla. På total fungerar de inte alls.

Det finns dessutom olika för inomhus- och utomhusbruk.

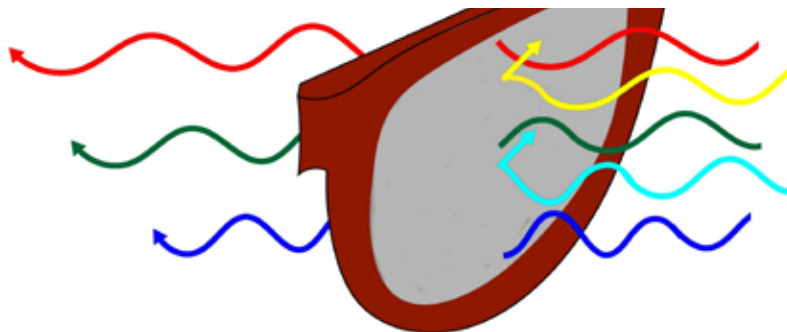
Inomhusglasögonen är ideala för förhållanden med svagt ljus, där det är svårare att skilja mellan nyanser.

Utomhus, i ljusförhållanden med hög ljusstyrka kan färgerna med inomhusglasögon verka ”urtvättade”, vilket gör dem mindre effektiva.

Utomhusglasögonen kan förbättra syn i direkt solljus, vilket levererar den högsta nivån av nyansskillnad.

Alla färgblindhetsglasögon ger 100% UV-skydd.

KÄLLA: trueeye.com, glasögonmagasinet.se, enchroma.com

Hjälpmedelsutveckling

Om du ser skadade amerikaner så hoppar de inte runt på de små nätta kryckor av plast och aluminium som vi har i Sverige.

Nä, då är det otympliga träställningar som man sätter i armhålorna.

PAPPER OCH STYGN

